

Beata Siwek

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-0742-3431

Tekst dramatyczny jako przestrzeń dialogu międzykulturowego: *Labirynty Własta Siergieja Kowalowa* (wstępne rozpoznania)

Białoruski dramaturg, krytyk, historyk literatury Siergiej Kowalow (ur. 1963 r.) należy do pokolenia twórców, których początek artystycznej drogi związany był z działalnością literackiego stowarzyszenia „Tutejsi” („Тутэйшыя”) i którego dramaty mają bardzo dobrą recepcję nie tylko w Białorusi, ale także poza jej granicami, szczególnie w Polsce, z którą autor związał swoje losy wiele lat temu¹. W 2004 roku nakładem Wydawnictwa UMCS wydany został zbiór przekładów dramatów Kowalowa *Zmęczony diabeł*² (*Стомлены д’ябал*), na który, obok tekstu tytułowego, złożyły się sztuki *Tristan i Izolda lub powrót romansu* (*Трышчан ды Ізота, альбо вяртанне рамана*), *Cztery historie Salomei* (*Чатыры гісторыі Саламеі*), *Teatr Franciszki Radziwiłłowej* (*Францішка або Навука кахання*). Dwa kolejne przekłady – *Dziennik intymny* (*Інтымны дзённік*) oraz *Powrót Głodomora* (*Вяртанне Галадара*)³ – ukazały się w 2013 w tomie *Labirynt. Antologia współczesnego*

¹ Dramaturgii Siergieja Kowalowa poświęcony jest wieloautorski tom: *Паміж Беларуссю і Польшчай. Драматургія Сяргея Кавалёва*, рэд. А. Ліона, А. Баровец, Мінск 2009.

² S. Kowalou, *Zmęczony diabeł. Dramaty*, przekład z j. biał. T. Giedz, B. Siwek, M. Sajewicz, Lublin 2004.

³ Dramat ten wcześniej, bo jeszcze w 2008 roku, ukazał się w 5 numerze radzyńskiego czasopisma „Kozirynek” w przekładzie Agnieszki Borowiec (obecnie Agnieszka Goral).

dramatu białoruskiego⁴. Również w Polsce, nakładem Biblioteki Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża” opublikowany został w 2013 roku białoruskojęzyczny zbiór sztuk Kowalowa pt. *Крывіцкі апокрыф* (*Крывіцкі апокрыф*), z tekstami: *Крывіцкі апокрыф*, *Гвіязда Бетлежэска* (*Віфлямская зорка*), *Авантуры Кубліцкага і Заблоцкага* (*Авантуры Кубліцкага ды Заблоцкага*)⁵, *Судзе богачства* (*Чужое багацце*) oraz *Уprowadzenie Еўропы* (*Выкраданне Еўропы*)⁶. Polski przekład autorstwa Małgorzaty Buchalik posiada także dramat *Komedia Judyty* (*Камедыя Юдзіфі*). W roku 2022, w ramach projektu *I znów prolog? Posttraumatyczny dramat i teatr w Europie Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej w świetle transformacji systemowej (1989/1991–2020)*⁷, został przełożony przeze mnie, napisany w 2020 roku, dramat *Labirynty Własta* (*Лабірынты Власта*), który wkrótce ukaże się w druku. Warto także zaznaczyć, że cztery dramaty Kowalowa były prezentowane na polskich scenach. W 1997 roku sztuka *Zmęczony diabeł* była wystawiona w Teatrze im. J. Osterwy w Lublinie (reż. Rid Talipow), w 2009 r. w ramach Międzynarodowego Festiwalu „Konfrontacje Teatralne” Republikański Teatr Dramatu Białoruskiego zaprezentował dramat *Powrót Głodomora* (reż. Kaciaryna Awierkawa)⁸, w 2011 roku została wystawiona sztuka dla dzieci *Filipek i Wiedźma* (*Пілінка і Ведзьма*) w rzeszowskim teatrze „Maska” (reż. Aleh Żugźda)⁹, a w 2019 roku miała miejsce premiera *Drogi do Betlejem* w Teatrze Czrevo w Bielsku Podlaskim (reż. Łucja Grzeszczyk).

⁴ *Labirynt. Antologia współczesnego dramatu białoruskiego*, red. B. Siwek, Radzyń Podlaski 2013.

⁵ Jest to nowy wariant sztuki *Дзівосныя авантуры Кубліцкага ды Заблоцкага* napisanej we współautorstwie z Piotrem Wasiuczenką.

⁶ С. Кавалёў, *Крывіцкі апокрыф. П'есы*, Беласток 2013.

⁷ Projekt ten realizowany był we współpracy Instytutu Teatralnego im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie oraz zespołu tłumaczy i naukowców z Uniwersytetów: Warszawskiego, Jagiellońskiego, Śląskiego, Łódzkiego, im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, KUL, zrzeszonych w sieć badawczą „Laboratorium Transkulturowych Studiów nad Teatrem i Dramatem Postkomunistycznej Europy”. Inicjatorem i kierownikiem projektu była dr hab. Agnieszka Matusiak, prof. UW, kierownik Centrum Transkulturowych Studiów Posttotalitarnych Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

⁸ Wcześniej, w 2006 roku, na XI Międzynarodowym Festiwalu „Konfrontacje Teatralne” w ramach projektu „Dramat nieobecny. Czytanie współczesnego dramatu białoruskiego”, odbyło się czytanie dramatu.

⁹ Polski przekład tej sztuki autorstwa Haliny Kality został opublikowany pod tytułem *Filipek* w 2010 roku, w szóstym numerze czasopisma: „Lublin. Kultura i Społeczeństwo”.

Dramat *Labirynty Własta*, podobnie jak kilka wcześniejszych tekstów Kowalowa, m.in. *Cztery historie Salomei*, *Odejście Głodomora*, *Dziennik intymny*, należy odczytywać przez pryzmat intertekstualnej dialogiczności z innymi tekstami, które umożliwiają dostrzeżenie nowych kontekstów i prowadzą, z jednej strony, w głąb historii, dzięki której i poprzez którą dokonuje się zrozumienie istoty procesualności dziejów narodu białoruskiego, z drugiej zaś, w stronę innej kultury, zapoczątkowując tym samym międzykulturowy dialog¹⁰.

Zagadnienie intertekstualności, silnie obecne w polskiej refleksji literaturoznawczej w ostatnich dziesięcioleciach XX wieku i traktowane wówczas jako jedna z najbardziej atrakcyjnych metodologii badawczych, ma już bardzo bogatą literaturę przedmiotu. Fundamentalne prace polskich badaczy, w szczególności *Odmiany intertekstualności* Henryka Markiewicza¹¹, *O intertekstualności* Michała Głowińskiego¹², *Intertekstualność i jej zakresy: teksty, gatunki, światy* Ryszarda Nycza¹³, *Intertekstualność, dialogowość i przytoczeniowa budowa utworu literackiego* Aleksandry Okopień-Sławińskiej¹⁴, przybliżające stanowiska badaczy zagranicznych (Michaił Bachtin, Julia Kristeva, Gerard Genette, Manfred Pfister¹⁵) i wzbogacone o szereg oryginalnych refleksji, stanowią cenne źródło informacji na temat roli i funkcji intertekstualnych odniesień, zakresu zjawiska, a także różnorodności jego form.

¹⁰ Zagadnienie to, w odniesieniu do wcześniejszych tekstów omówione zostało m.in. w publikacjach: Ф. Драбенья, *Пазьтыка п'есы Сяргея Кавалёва "Стомлены д'ябал"*, „Беларускае літаратуразнаўства” 2004, вып. 1, s. 69–78; Ф. Драбенья, *Актуалізацыя традыцыйных жанраў у сучаснай беларускай драматургіі*, „Вестник Полоцкого государственного университета” 2006, nr 1, s. 116–121; Т. Ратабыльская, *Герменейтыка і сучасная драматургія*, [w:] *Паміж Беларуссю і Польшчай. Драматургія Сяргея Кавалёва*, ред. А. Ліона, А. Баровец, Мінск 2009, s. 28–32; В. Siwek, *Wolność ukrzyżowana. Rzecz o białoruskim dramacie i teatrze*, Lublin 2011.

¹¹ H. Markiewicz, *Odmiany intertekstualności*, [w:] tegoż, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Warszawa 1989, s. 198–228.

¹² M. Głowiński, *O intertekstualności*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 4, s. 75–100.

¹³ R. Nycz, *Intertekstualność i jej zakresy: teksty, gatunki, światy*, „Pamiętnik Literacki” 1990, z. 2, s. 95–116.

¹⁴ A. Okopień-Sławińska, *Intertekstualność, dialogowość i przytoczeniowa budowa utworu literackiego*, „Teksty Drugie” 2020, nr 5, s. 37–52.

¹⁵ W roku 1991 ukazał się w Polsce przekład artykułu tego badacza poświęcony zagadnieniu intertekstualności. M. Pfister, *Koncepcje intertekstualności*, przeł. M. Łukasiewicz, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 183–208.

Te gruntowne i bardzo szczegółowe badania zapewne wywarły znaczący wpływ na współczesne postrzeganie pojęcia intertekstualność, które – zdaniem A. Okopień-Sławińskiej – „zaczyna raczej służyć filozofii mowy czy też filozofii kultury niż być narzędziem interpretacji wypowiedzi, pozwalającym rozpoznać jej składniki, ich wiązania i całą budowę”¹⁶. Nieobce jest ono zapewne białoruskiemu twórcy, który w wielu swoich sztukach przeplata różne głosy i kody, otwierając tym samym przestrzeń kulturową dramatów na nowe odczytania i interpretacje.

Ukończona w sierpniu 2020 roku dwuaktowa sztuka *Labirynty Własta* Siergieja Kowalowa jest tekstem, która wikła odbiorcę w sieć różnorodnych nawiązań i odwołań, stanowiących swoisty pomost między przeszłością, teraźniejszością i – jak można przypuszczać – przyszłością białoruskiej kultury i Białorusinów. Intertekstualne nici dramatu prowadzą zatem w różnych kierunkach. Pierwszy kierunek wyznacza tytuł i – co z nim związane – fabuła tekstu. Drugi – dedykacja poprzedzająca sztukę: „Ахвяру-ецца сябрам-купалаўцам у знак паваргі і падтрымкі”¹⁷. Już tytuł dramatu sugeruje, że fabuła dramatu zostanie obudowana wokół jakże ważnego tekstu białoruskiej kultury – fantastycznej opowieści *Labirynty* (*Лабірынты*) białoruskiego prozaika, filologa, etnografa, tłumacza, publicysty, działacza społecznego Waclawa Łastowskiego (1883–1938), znanego pod pseudonimem literackim Włast. Ten napisany w 1923 roku w Kownie tekst¹⁸, w którym realne, historyczne wydarzenia spletają się z legendą/mitem o istnieniu krainy Krywi, będącej dla Łastowskiego fundamentem białoruskiej idei odrodzeniowej, stał się dla Kowalowa fabularnym trzonem jego nowej sztuki, dzięki której odbiorca uzyskuje jakże istotny fragment wiedzy historycznej i kulturowej. Zostaje jednocześnie zobligowany do poszerzenia wiedzy na temat tytułowej postaci, której wkład w rozwój białoruskiego języka, kultury i literatury jest imponujący. Pisał o tym m.in. Jazep Januszkiewicz:

Сам В. Ластоўскі як кніжны летапісец здолеў пазначыць і “вынесці на шырокі свет” шляхі беларускай рукапіснай і друкаванай кнігі, вярнуць

¹⁶ A. Okopień-Sławińska, op. cit., s. 42.

¹⁷ С. Кавалёў, *Лабірынты Влуста* (maszynopis), s. 2. Wszystkie cytaty z tekstu źródłowego przytaczam wg maszynopisu autora. W nawiasie podaję numer strony.

¹⁸ Utwór ten był opublikowany po raz pierwszy w czasopiśmie „Krywicz” w 1923 roku w trzech częściach (nr 2, 3, 6).

у гісторыю Бацькаўшчыны выданні, занесеныя у чужыя аналы. Складзены ім пад адной вокладкай агляд “звыш 1000 важнейшых рукапісных кніг, грамат, старадрукаваных кніг з пачатку зараджэння беларускага пісьма (X ст.) аж да XIX стагоддзя” выйшаў у Коўна ў 1926 г. як капітальнае даследаванне – *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*¹⁹.

Należy przypomnieć, że opowieść *Labirynty* Łastowskiego jest tekstem gatunkowo niejednorodnym²⁰. Rozważaniom na temat mitologii, etnografii, astronomii, mającym *stricte* naukowy charakter, towarzyszy dyskurs o charakterze artystyczno-naukowej mistyfikacji, fantasmagoryczne, senne wizje, poprzez które dokonuje się rekonstrukcja białoruskiego mitu narodowego. Piatro Wasiuczenka, zafascynowany wyjątkowością formy i zagadkowością treści tekstu Własta pisał:

Загадкавасць „Лабірынтаў” выклікана перапляценнем у іх некалькіх свядомых аўтарскіх містыфікацый, галоўная з якіх звязана з існаваннем Полацкага лабірынта. Падземныя лёхі ў Полацку – міф або рэальнасць?

¹⁹ Я. Я. Янушкевіч, *Вацлаў Ластоўскі, Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя у чатырох тамах*, том I: 1901–1929, рэд. І.Я. Навуменка, В.А. Каваленка, Мінск 2001, s. 444. Patrz także na temat twórczości Wacława Łastowskiego: Ю. Пацюпа, *Моўная ўтопія В. Ластоўскага як славянская трансфармацыя футурызму*, „Крыніца” 1994, nr 8, s. 14–23; Н.П. Чукичева, *Экспериментальный нарратив в повести Влста „Лабиринты”*; „Новый филологический вестник” 2013, nr 4(27), s. 94–103.

²⁰ Piatro Wasiuczenka pisał na ten temat: „Свайго роду загадкай твора застаецца і яго жанравая прырода. Даследчыкі дагэтуль не прыйшлі да адзінага меркавання пра жанравую прыналежнасць *Лабірынтаў*. Што гэта: дэтэктыў, філасофская аповесць, гістарычная, прыгодніцкая або містычная проза, жакі? На маю думку, *Лабірынты* набліжаюцца да інтэлектуальнага дэтэктыву – таго жанру, у якім створаны, прыкладам, раман Умберта Эка *Імя ружы*. Можна казаць і пра наяўнасць у творы прыметаў ‘сінтэтычнага рамана’ – той умоўнай жанравай мадыфікацыі, існаванне якой прыпадае на мяжу XX–XXI стагоддзяў”; П. Васючэнка, *Першаадкрывальнік з роду Ластаў. Мастацкія адкрыцці Вацлава Ластоўскага*, [w:] tegoż, *Ад тэксту да хранатопы: артыкулы, эсэ, пятрогліфы*, Мінск 2009.

Interesujące wydają się także konstatacje A. Akulicza, którego zdaniem „пра *Лабірынты* трэба гаварыць як пра нацыянальную містэрыю, дзе апісаны народны духоўны космас і асноўныя вехі нацыянальнага культурнага станаўлення, як пра адмысловую нацыянальную практопію, створаную на аснове старажытнай беларускай гісторыі”; А. Акуліч, *Беларускія лабірынты Вацлава Ластоўскага*, https://novychas.online/kultura/bjelaruskija_labirynty_vaclava [data dostępu: 10.03.2023]. Zagadnienie gatunkowych wyznaczników tekstu porusza także młoda homelska badaczka M. Ammon: М.У. Аммон “*Лабірынты*” В. Ластоўскага ў кантэксце развіцця еўрапейскай фантастычнай літаратуры, [w:] *Актуальныя праблемы фіялогіі: зборнік навучных статей*, вып. 5, ред. А.В. Бредихина і др., Гомель 2012, s. 12–16.

Вацлаў Ластоўскі, які паходзіў з Паўночнай Беларусі і няраз наведваў Полацк, быў дасведчаны, безумоўна, і ў легендарных, і ў гістарычных звестках, якія датычыліся полацкіх сутарэнняў²¹.

Fabula *Labiryntów* Łastowskiego skonstruowana została na rozbudowanych partiach narracyjnych przeplatanych sennymi wizjami i rozmowami pierwszoosobowego bohatera-narratora z połockim archeologiem-amatorem – Iwanem Iwanowiczem. I na poziomie narracyjnym, i na płaszczyźnie wypowiedzi dialogowych, zarysowany zostaje fascynujący obraz białoruskiej spuścizny narodowej – legendarna biblioteka Eufrozyny Połockiej z cennymi starodrukami i rękopisami – latopisem Księstwa Połockiego pisanym ręką św. Eufrozyny Połockiej, oryginalnym egzemplarzem *Powieści lat minionych*, rękopisami tekstów Cyryla i Metodęgo i in. Ukazana w tekście Łastowskiego intrygująca geneza Krywi, cywilizacji starszej niż grecka i rzymska, rozumiana dosłownie, może być odczytywana jako wizja utopijna, z drugiej zaś – na poziomie metaforyczno-symbolicznym – może stanowić ważny głos w dyskusji na temat formowania się białoruskiej tożsamości narodowej i służyć rekonstrukcji kulturowych kodów.

Tym, co wyznacza wyjątkowość tekstu Łastowskiego, jest też zapewne atmosfera niezwykłości i tajemnicy związanej z wiarą w istnienie połockich podziemnych labiryntów. To właśnie z przestrzenią labiryntów (to kolejny obraz, w którym znaczenie dosłowne nakłada się na znaczenie symboliczne) związany jest topos katabazy, znany z wielu wcześniejszych tekstów literatury europejskiej²²:

– Акром мяне, з жывых ніхто не ведае аб гэтым ходзе. Ты другі будзеш ведаць аб ім і перадасі патомным. Але перш чым увайсці ў тайныя ходы, у якіх нашы празорлівыя прадзеды захавалі не толькі свае культурныя, але і вялікія матэрыяльныя багацці, ты павінен даць абяцанне, злажыць прысягу на вечную тайну, – казаў стары ўрачыстым голасам, з націскам на кожным слове. Я выказаў сваю згоду, і ён рушыў далей. Ішлі мы мінут 10 вузкім, з пачарнеўшымі сценамі ходам, маючым многія павароты, але ўсцяж пахіляючымся ўніз²³.

²¹ П. Васючэнка, *Ад тэксту да хранатопы...*, с. 54.

²² Topos zejścia bohatera do podziemia odnajdujemy już w antycznych i średniowiecznych tekstach, m.in. *Eneidzie* Wergiliusza czy *Boskiej komedii* Dantego Alighieri.

²³ Власт (Вацлаў Ластоўскі), *Лабірынты*, [w:] tegoż, *Творы*, Мюнхэн 1956, s. 83.

Autor *Labiryntów*, Wacław Łastowski, jest centralną postacią dramatu Kowalowa, jest postacią-symbolom wyposażonym w cechy bohatera narodowego, nieuginającego się pod presją dotkliwych przesłuchań i przemocy (zarówno fizycznej, jak i psychicznej), wznoszącego się ponad wszystko. Literackiemu przetworzeniu uległy fakty związane z dwoma okresami w bogatej biografii Łastowskiego – okres jego działalności naukowej w Mińsku, po powrocie z emigracji (w tym czasie zajmował stanowisko dyrektora Białoruskiego Muzeum Państwowego, był członkiem Akademii Nauk BSSR oraz kierownikiem Katedry Etnografii Instytutu Kultury Białoruskiej, służbowo bywał także w Połocku)²⁴ i okres aresztu w Saratowie, co dramatopisarz zaznacza wprost we wstępnych didaskaliach: „Дзеянне адбываецца ў Полацку ў чэрвені 1928 г. і ў Саратаве ў студзені 1938 г.” (s. 2).

Zarysowana w dramacie dziesięcioletnia perspektywa czasowa jest wyraźnym pretekstem do prześledzenia zmian politycznych i kulturowych jakie dokonały się w tym czasie na Białorusi, a także pozwala lepiej zrozumieć motywacje i zachowania postaci dramatu, ich determinację w dążeniu do osiągnięcia upragnionego celu. Należy przypomnieć, że okres obejmujący fabułę dramatu to czas intensywnych zmian politycznych, gospodarczych, i kulturalnych na Białorusi, a schyłek lat 30. XX wieku, to jeden z najtragiczniejszych okresów w dziejach białoruskiego narodu – masowe prześladowania białoruskiej inteligencji i duchowieństwa, zakończone zbiorowymi aresztowaniami i egzekucjami. 23 sierpnia 1938 roku rozstrzelany został Wacław Łastowski.

Pierwszy akt dramatu Kowalowa rozpoczyna scena na połockim peronie, na który przybył – jak informują didaskalia – „miński naukowiec i pisarz Włast z dwiema ciężkimi walizkami”, pomyłkowo zatrzymany przez dwóch czekistów. Już ta scena wprowadza do utworu napięcie i niepokój, które będą stale towarzyszyły kolejnym scenom. W tej części dramatu odnajdujemy postacie, zdarzenia, obrazy, myśli przeniesione wprost z opowiadania Łastowskiego lub zainspirowane tym tekstem, uległy one jednakże artystycznemu przetworzeniu i zostały dostosowane do wymogów jakie stawia sztuka dramatyczna (partie dialogowe, didaskalia). Znaczącą rolę

²⁴ Patrz więcej na temat działalności literackiej i kulturowej W. Łastowskiego: L. Dounar, *Wacław Łastowski i kultura książki Białorusi*, przeł. K. Migoń, „Roczniki Biblioteczne” 2012, nr 56, s. 29–54.

odgrywają tu: dyrektor połockiego muzeum Iwan Iwanowicz, jego współpracownicy Jadwiga Szypillo i Rita Lejman, Grzegorz (zwany Człowiekiem z podziemia) i Antonina Śnieżyńska (specjalistka z Moskwy). Już w tej części dramatu odsłania się powoli pełna tajemnic i zagadek przestrzeń połockich labiryntów, o których rozmawiają bohaterowie i które stanowią jeden z ważniejszych obrazów tej części dramatu:

- В л а с т. Разумею. (Задумліва). Рэвалюцыя, каламутны час, шмат зламанных лёсаў. Напэўна ноччу па пакоях блукаюць прывіды.
- Я д з ь в і г а (здзіўлена). Адкуль вы ведаеце? Так, блукае прывід... Не толькі ноччу. Адзін... Адна... Толькі я чую яе крокі і нават часам бачу... (Спалохана). Але пра гэта мне Іван Іванавіч таксама забараніў распавядаць.
- В л а с т. Як у вас усё таямніча. Зрэшты, як тое ў Полацку. (Усміхаецца). Ваш вартаўнік таксама вельмі таямнічы.
- Я д з ь в і г а. Так, дзядзька Рыгор – незвычайная асоба. Яго ў нас называюць: “Падземны чалавек”.
- В л а с т. Чаму?
- Я д з ь в і г а. Ён верыць у існаванне полацкіх Лабірынтаў. Усё жыццё прысвяціў пошукам падземных лёхаў, але пакуль не знайшоў. Бяскрыўдны гарадскі вар’ят, якога Іван Іванавіч з літасці ўзяў на працу вартаўніком. (Занепакоена). А чаму Вы раптам пра яго згадалі? (s. 8).

Mit, legenda, sen, pragnienie zgłębienia tajemnicy połockich labiryntów skonfrontowane zostają z obrazem złożonej rzeczywistości politycznej schyłku lat 20. XX wieku. Lata te, jak wiadomo, zapoczątkowały okres wieloletniej eksterminacji elit białoruskich. W I akcie dramatu Kowalowa pojawia się szereg sygnałów, które świadczą o rosnącej wrogości radzieckich aparatczyków wobec aktywnych działaczy i przedstawicieli kultury białoruskiej. Niezwykle wymowne w tym kontekście wydają się słowa jednego z bohaterów – Wasyla Kandyby, naczelnika połockiego GPU, wyraźnie wskazujące na rozwiniętą w tym czasie sieć donosów, skutkujących licznymi rewizjami czy – w niektórych przypadkach – nawet aresztowaniami:

- К а н д ы б а. Цяпер у нас ёсць падрабязныя рапартаў з кожнай іхняй сродкі. (Вымае з шуфляды стала паперку). Вось апошні. (Зачытвае). “Учора, 13 чэрвеня ў гасцёўні музея адбылося чарговае паседжанне “Археалагічнай вольная контэрфратэрніі”. Присутнічалі: Іван

Іванавіч, дырэктар музея. Супрацоўніцы: Ядзьвіга Шыпіла і Рыта Лейман. Настаўнік геаграфіі Андрэй Курловіч. Дырэктар прачытаў даклад пра жыццё святой Еўфрасінні з Полацку. Вельмі абураўся фактам ускрыцця мошчаў святой, праведзеным Савецкай уладай у 1922 годзе, і тым, што мошчы знаходзяцца цяпер у Віцебскім краязнаўчым музеі як нейкі экспанат. Потым Ядзьвіга Шыпіла прачытала некалькі сваіх дэкадэнцкіх вершаў. Адзін з іх цытую па памяці: “Я носьбіт і дарога, сведка і князь, Айчына, прыяцель, прытулак; Першапрычына і мэта, і існасьць рэчаў, Я і захоўнік, і вечнае сям’я”. Вершы відавочна містычнага, рэлігійнага зместу. Наступнае паседжанне гуртка запланавана на 20 чэрвеня. Чакаюцца госці: прафесар Вацлаў Ластоўскі з Менску – вядомы беларускі нацдэм, аўтар фаліянта “Гісторыі крыўскай кнігі”, а таксама спецыялістка па старажытнарускаму мастацтву Антаніна Сняжынская з Масквы... (здзіўлена глядзіць з-пад ілба на Сняжынскую), праўдападобна, звязаная з белаэмігранцкімі коламі. Подпіс: “Тутэйшы” (s. 12–13).

Nie brakuje tu także informacji o miejscach, postaciach i zabytkach ważnych dla białoruskiej kultury, m.in. o krzyżu Eufrozyny Połockiej zamówionym przez księżną w 1161 roku u połockiego mistrza-jubilera Łazarza Bohszy. Ten bogato zdobiony krzyż-relikwiarz, który był otoczony przez wiernych wyjątkowym kultem, wywieziony z połockiej cerkwi Przemienienia Pańskiego w 1921 roku, najpierw do Mińska, a potem najprawdopodobniej do Mohylewa, ostatecznie zaginął w czasie II wojny światowej²⁵:

В л а с т. Пачакайце, у мяне ёсць пытанне. Іван Іванавіч, я даўно шукаю сляды крыжа Лазара Богшы. Таго самага, зробленага майстрам для святой Ефрасінні. Вы не ведаеце, куды ён знік са Спаса-Еўфрасіньеўскага манастыра?

І в а н І в а н а в і ч (паціскае плячыма, суха). Не ўяўляю.

В л а с т. Дзіўна... Чаму, ствараючы ў Полацку музей, Вы не зацікавіліся экспанатам, які мог б стаць яго ўпрыгожаннем! (s. 15).

Problematyka drugiego aktu *Labiryntów Własta* przenosi się z płaszczyzny kulturowej na płaszczyznę polityczną. Szczególnie mocno wybrzmie-

²⁵ Patrz więcej na ten temat: A. Zakrzewski, *Połock*, [w:] *Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. M. Jakubowski, M. Sas, F. Walczyna, Warszawa 2016, s. 262–264.

wa przedostatnia, ósma scena dramatu, której akcja dzieje się w styczniu 1938 roku w saratowskim oddziale GPU. Scena ta ukazuje brutalne przesłuchanie Własta i Antoniny Śnieżyńskiej przez czekistów oraz obnaża mechanizmy funkcjonowania sowieckich organów bezpieczeństwa. Przemocy fizycznej towarzyszy przemoc psychiczna, bezwzględne naruszenie godności osobistej aresztantów, którzy pod silną presją są gotowi przyznać się do każdego czynu.

I w tej, i w ostatniej, dziewiątej scenie dramatu, powraca motyw po-
lockich labiryntów, krywickiej Atlantydy, przestrzeni nadziei:

К а р (з недаверам). Зноў надзея? Каторы ўжо раз?

І р э я. Пакуль не спраўдзіцца.

Р а д. Слухай уважліва, сястра. І як толькі надыдзе час – дай нам знак.

І р э я. Я слухаю, браты мае. Прыслухоўваюся да кожнага неабыякавага ўдару сэрца, адважнага крока, сумленнага слова. І малюся за нашу Бацькаўшчыну (s. 31).

Ten legendarno-baśniowy finał sztuki, odczytywany przez pryzmat zawartych w nim symboliczno-metaforycznych znaczeń, stanowi bez wątpienia ważny składnik pamięci kulturowej o wyraźnej funkcji tożsamościotwórczej.

Kształtuje się ona, z jednej strony, na fundamencie oryginalnych myśli dramaturgo, z drugiej zaś, na nawiązaniach intertekstualnych. Zdaniem Michała Głowińskiego „odwołania intertekstualne są zawsze odwołaniami zamierzonymi adresowanymi do czytelnika, który musi zdawać sobie sprawę, że z takich a nie innych powodów autor mówi w danym momencie cudzymi słowami bądź odwołuje się do cudzego kontekstu”²⁶. W przypadku dramatu Kowalowa tak rzeczywiście jest. Podkreślić jednakże należy fakt, że dla polskiego odbiorcy przedstawione w dramacie fakty są zasadniczo nieznanne i w sposób znaczący ograniczają czy zawężają perspektywę odbioru. Zrozumienie tekstu Kowalowa, odczytanie motywacji i zachowań postaci dramatu, dostrzeżenie drzemającego w nim potencjału wymaga bowiem nie tylko sięgnięcia do tekstu Łastowskiego, ale też zapoznania się z kontekstem historycznym, życiem kulturalnym i uwarunkowaniami politycznymi na Białorusi w latach 20.–30. XX wieku, a także w czasach obecnych. Dopiero wtedy dramat zaczyna przemawiać ze zdwojoną siłą, odsłania to, co głęboko ukryte i znaczące.

²⁶ M. Głowiński, *Poetyka i okolice*, Warszawa 1992, s. 99.

Sztuka *Labirynty Własta* Siergieja Kowalowa zyskuje dodatkowe sensy w kontekście poprzedzającej utwór dedykacji. Znamienne, że ukończony w jakże tragicznym dla Białorusinów roku 2020 utwór, zdedykowany został aktorom i osobom związanym z Akademickim Teatrem Narodowym im. Jan-ki Kupały na znak szacunku i wsparcia. Teatr ten, założony w 1920 roku w Mińsku jako Białoruski Teatr Państwowy (BDT-1) przez 100 lat stanowił najważniejszą białoruską scenę teatralną. Współpracował z nią także Siergiej Kowalow. Na scenie Teatru Kupały wystawiane były jego sztuki *Tristian i Izolda*²⁷ (*Трышчан ды Іжота*, 1999, reż. Alaksandr Harcujew) i *Cztery historie Salomei*²⁸ (*Чатыры гісторыі Саламеі*, 2001, reż. A. Harcujew). Siergiej Kowalow był autorem inscenizacji do sztuk *Porwanie Europy, czyli Teatr Urszuli Radziwiłłowej* (*Выкраданне Еўропы, або Тэатр Уршুলі Радзівіла*, 2011, reż. Michaił Pinihin), *Pan Tadeusz* A. Mickiewicza (2014, reż. M. Pinihin), *Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach* (*Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях*, 2019, reż. Alena Hanum) Jana Barszczewskiego. Jednakże po wyborach prezydenckich 2020 roku sytuacja Teatru im. J. Kupały zmieniła się radykalnie. Wydarzenia powyborcze doprowadziły do najtragiczniejszej – zdaje się – sytuacji w jego historii. Dyrektor teatru Paweł Łatuszka, w przeszłości pełniący szereg ważnych funkcji (min. rzecznik MSZ Białorusi, ambasador w Polsce, Francji, Hiszpanii, minister kultury), po spotkaniu z uczestnikami protestów w centrum Mińska w sierpniu 2020 roku oświadczył publicznie, że władze Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Białorusi powinny podać się do dymisji w związku z brutalnym traktowaniem demonstrujących. W związku z tym zdarzeniem pozbawiony został funkcji dyrektora, co sprawiło, że z pracy zaczęli odchodzić pracownicy teatru. W rezultacie decyzję o odejściu z teatru podjęło ponad 60 pracowników, w tym dyrektor artystyczny i reżyser Mikołaj Pinihin, wybitni aktorzy Zoja Biełachwościk, Wiktor Manajew, Paweł Charłanczuk (także reżyser), którzy dzisiaj prowadzą działalność teatralną poza granicami Białorusi i w przestrzeni internetowej jako Wolni Kupałowcy (*Свабодныя Купалаўцы*).

Historia zatem zatoczyła koło.

²⁷ Dramat znany jest także pod tytułem: *Трышчан, або Блазны на пахаванні*.

²⁸ Tytuł spektaklu *Salomea* (*Саламея*).

LITERATURA

- Akulič A., *Belaruskîâ labirynty Vaclava Lastoŭskaga* [Акуліч А., *Беларускія лабірынты Вацлава Ластоўскага*, https://novychas.online/kultura/bjelaruskija_labirynty_vaclava [dostęp: 10.03.2023].
- Ammon M.U., *“Labirynty” V. Lastoŭskaga ŭ kantèksce razvicsâ eŭrapejskaj fantastyčnaj litaratury*, [w:] *Aktual’nye problemy filologii: sbornik naučnyh statej*, вып. 5, ред. А. В. Бредихина и др., Гомель 2012, с. 12–16 [Аммон М.У., *“Лабірынты” В. Ластоўскага ў кантэксце развіцця еўрапейскай фантастычнай літаратуры*, [w:] *Актуальныя праблемы філалогіі: зборнік навучных статей*, вып. 5, ред. А.В. Бредихина и др., Гомель 2012, с. 12–16].
- Ānuškevič Ā.Ā., *Vaclaŭ Lastoŭski, Ġistoryâ belaruskaj litaratury XX stagoddzâ u čatyrohtamah*, т. I: 1901–1929, ред. Ā.Ā. Navumenka, V.A. Kavalenka, Minsk 2001, с. 427–446 [Янушкевіч Я.Я., *Вацлаў Ластоўскі, Ġісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя у чатырох тамах*, т. I: 1901–1929, ред. I.Я. Навуменка, В.А. Каваленка, Мінск 2001, с. 427–446].
- Čukičeva N.P., *Èksperymental’nyj narrativ v povesti Vlasta “Labirynty”*, “Novyj filologičeskij vestnik” 2013, nr 4(27), с. 94–103 [Чукичева Н.П., *Экспериментальный нарратив в повести Власта “Лабиринты”*, “Новый филологический вестник” 2013, № 4(27), с. 94–103].
- Doumar L., *Wacław Łastowski i kultura książki Białorusi*, przeł. K. Migoń, „Roczniki Biblioteczne” 2012, nr 56, с. 29–54.
- Drabenâ F., *Aktualizacyâ tradycyjnyh žanraŭ u sučasnaj belaruskaj dramaturgii*, “Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universiteta” 2006, nr 1, с. 116–121 [Драбеня Ф., *Актуалізацыя традыцыйных жанраў у сучаснай беларускай драматургіі*, “Вестник Полоцкого государственного университета” 2006, № 1, с. 116–121].
- Drabenâ F., *Paëtyka p`esy Sârgeâ Kavalëva “Stomlenu d`âbal”*, “Belaruskae litaraturaznaŭstva” 2004, вып. 1, с. 69–78 [Драбеня Ф., *Паэтыка п’есы Сяргея Кавалёва “Стомлены д’ябал”*, “Беларускае літаратуразнаўства” 2004, вып. 1, с. 69–78].
- Głowiński M., *O intertekstualności*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 4, с. 75–100.
- Głowiński M., *Poetyka i okolice*, Warszawa 1992.
- Kavalëŭ S., *Labirynty Vlasta* (maszynopis autorski), ss. 31 [Кавалёў С., *Лабірынты Власта* (maszynopis autorski), ss. 31].
- Nycz R., *Intertekstualność i jej zakresy: teksty, gatunki, światy*, „Pamiętnik Literacki” 1990, nr 81/2, с. 95–116.

- Okopień-Sławińska A., *Intertekstualność, dialogowość i przytoczeniowa budowa utworu literackiego*, „Teksty Drugie” 2020, nr 5, s. 37–52.
- Расіра Ū., *Моўнаа ўтваріа V. Lastoŭskaga аk slavânskaâ transformacyâ futurызму*, “Крыніца” 1994, nr 8, s. 14–22 [Пацюпа Ю., *Моўная ўтварыа В. Ластоўскага як славянская трансфармацыя футурызму*, “Крыніца” 1994, № 8, с. 14–22].
- Pamiż Belarussû i Pol’sčaj. Dramaturgiâ Sârgeâ Kavalëva*, red. A. Liopa, A. Barovec, Minsk 2008 [*Паміж Беларуссю і Польшчай. Драматургія Сяргея Кавалёва*, ред. А. Ліопа, А. Баровец, Мінск 2009].
- Pfister M., *Koncepcje intertekstualności*, przeł. M. Łukasiewicz, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 183–208.
- Ratabyl’skaâ T., *Germeneŭtyka i sučasnaâ dramaturgiâ Ratabyl’skaja*, [w:] *Pamiż Belarussû i Pol’sčaj. Dramaturgiâ Sârgeâ Kavalëva*, red. A. Liopa, A. Barovec, Minsk 2008 [Ратабыльская Т., *Герменеўтыка і сучасная драматургія*, [w:] *Паміж Беларуссю і Польшчай. Драматургія Сяргея Кавалёва*, ред. А. Ліопа, А. Баровец, Мінск 2009, s. 28–32].
- Vasûčënka P., *Peršaadkryval’nik z rodu Lastaŭ. Mastackiâ adkryccî Vaclava Lastoŭskaga*, [w:] tegoż, *Ad tэксту da hranatora: artykuly, èsè, pàtroglify*, Minsk 2009, s. 53–62 [Васючэнка П., *Першаадкрывальнік з роду Ластаў. Мастацкія адкрыцці Вацлава Ластоўскага*, [w:] tegoż, *Ад тэксту да хранатона: артыкулы, эсэ, пятрогліфы*, Мінск 2009, с. 53–62].
- Vlast (Vaclaŭ Lastoŭski), *Labirynty*, [w:] tegoż, *Tvory*, Mûnhèn 1956, s. 76–106 [Власт (Вацлаў Ластоўскі), *Лабірынты*, [w:] tegoż, *Творы*, Мюнхэн 1956, с. 76–106].
- Zakrzewski A., *Połock*, [w:] *Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. M. Jakubowski, M. Sas, F. Walczyna, Warszawa 2016, s. 259–273.

SUMMARY

DRAMATIC TEXT AS A SPACE FOR INTERCULTURAL DIALOGUE:
THE LABYRINTHS OF WLAST BY SERGEI KOVALOV
 (A PRELIMINARY ANALYSIS)

This article is devoted to the analysis of Sergei Kovalov’s drama, *The Labyrinths of Wlast*. This work, based on a short story written in 1927 by the Belarusian writer Vaclau Lastouski, should be read through the prism of intertextual dialogue with other texts, which enable the perception of new contexts and, on the one hand, lead

into the depths of history, thanks to which and through which an understanding of the essence of the processualism of the Belarusian nation's history is achieved, and on the other hand, they lead towards Belarusian culture, resulting in initiating intercultural dialogue.

Keywords: intertextuality, culture, repression, dialogue, past.